چی تریش لە بارەی زمانی کوردییەوە نووسراوە

د . ئەورەحمانی حاجی مارف

- بەشی یەکەم -

بە مەبەستی نیشاندانی ئەوەی لە مەسەلەی لێکۆڵینەوەی زمانی کوردیدا چی نووسراوە ، لە چەند ژمارەیەکی ڕۆژنامەی « برایەتی » ی مانگی مایس و حوزەیرانی سالی 1973 دا زنجیرەیەک وتارم بلاوکردەوە[1] . پاشان لەسەر داوای چەند دۆست و برادەرێک کە داوایان لێکردم ئەو وتارانەم کۆبکەمەوەو پاش ئەوەش کە هەندێ سەرچاوەی ترم دۆزییەوە ، سالی 1974 بە شێوەی کتێبێک پێشکەشم کرد[2] .

ئەگەرچی لەو کتێبەدا باسی زۆربەی ئەو کارانەم کردووە ، کە لە بارەی زمانی کوردییەوە نووسراون ، بەلام لە بەر خەریکبوونی کاری زمانەوانییەوە هەندێک بەرهەمی دیشم دۆزیوەتەوەو هەروەها لە ماوەی ئەم دە سالەی دواییشدا گەلێ شتی تر نووسراوە .. جا دەمەوێ ئەو کارانەی ناویان لە کتێبی « چی لە بارەی زمانی کوردییەوە نووسراوە » دا نەهاتووە بخەمە سەر خەرمانی ئەو نووسینەم و بە چەند وتارێک بیخەمە پێش چاوی خوێنەری بەڕێز[3] .

کتێب و نامیلکە :

1 – قرائەتی کوردی ، نووسراوە بە واسطەی موحەمەد زەکی ئەفەندی وە میرزا موحەمەد باشقە موعەلیمانی مەکتەبی حکومەتی سلێمانی . تەرتیب کراوە بە واسطەی مێجەر ی . ب . سۆن وە کەپتان و . ج . فاریلل . نەشر کراوەتەوە بە واسطەی دایرەی مەعاریفی بەغداد ، 1920 .

واتە سالی 1920 محەمەد زەکی ئەفەندی و میرزا محەمەد باشقە ، کە مامۆستایانی قوتابخانەی حکومەتی بوون لە سلێمانی بە هاریکاریی ی . ب . سۆن و و . ج . فاریلل بە ناوی « قرائەتی کوردی » یەوە ئەم نامیلکەیان بلاوکردۆتەوە . ئەم کارە (34) لاپەڕەیەو نووسەرانی باسی ئەلفوبێی کوردییان

کردووەو لە بارەی نووسینی کوردی بە پیتی لاتینی دواون . (بۆ شێوەی بەرگی ئەم بەرهەمە ، بڕوانە : وێنەی ژمارە 1) .

2 – ژ نشریات هیوی جوانا طلبە کوردان ، هینکر زیمان کوردی ، چاپخانەی نجم استقبال ـ باب عالی ـ ابو السعود ، 1921 .

ئەمە ڕابەرێکە بۆ فێربوونی زمانی کوردی لە لایەن قوتابیانی کۆمەڵەی هیواوە دانراوە . بریتییە لە کۆمەڵێك وشەو ڕستەو گفتوگۆ . لە سەرەتادا بە تورکی ، دوایی بەرانبەری بە کرمانجیی ژووروو ؛ لە ڕیزی سێیەمیشدا بە کرمانجیی خواروو . ئەم بەرهەمە (64) لاپەڕەیەو لە گەلێك ڕووەوە کارێکی سەرکەوتووە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 2) .

3 – مەعرووف جیاوك ، بەرگی ئیملای کوردی ، بەغدا ، 1930 .

نووسەر لەم کارەیدا پتر دەربارەی جۆری دەنگەکان‌و شوێنی دەربڕینیان دواوە . سەبارەت بە ڕێنووسی کوردی‌و چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی هیچ شتێکی ئەوتۆی نەوتووەو شتێکی نوێی وای پێشنیار نەکردووە ، شایانی باس بێ .

4 – میر هەرەکۆل ئازیزان ، ڕێزانا ئەلفابێیا کوردی ، چاپخانا تەرەقی ، شام ، 1932 .

ئەم بەرهەمەی میر هەرەکۆل ئازیزان (جەلادەت عالی بەدرخان) بیست لاپەڕەیەو بە پێنج زمان (کوردی ، فەرەنسی ، تورکی ، عەرەبی ، فارسی) یە . نووسەر لەم نامیلکەیەدا دەربارەی دەنگەکانی زمانی کوردی دواوە و (31) دەنگ : (8) ی بزوێن‌و (23) ی کۆنسۆنانتی دەستنیشانکردووە . هەرچەندە ئەمە باسێکی کورتە لە بارەی ئەلفوبێی کوردییەوە ، بەلام کارێکی وردەو تا ئێستا نرخی هەر دیارە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 3) .

5 – جەلادەت عالی بەدرخان ، ڕووپەلنەن ئەلفابێ ، چاپخانا تەرەقی ، شام ، 1932 .

هەر لە ساڵی 1932 دا جەلادەت عالی بەدرخان نامیلکەیەکی تری بە ناوی « ڕووپەلنەن ئەلفابێ » وە بڵاوکردەوە . ئەم نامیلکەیەی بۆ فێربوونی زمان‌و نووسینی کوردی داناوەو بریتی‌یە لە (28) لاپەڕە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 4) .

6 – ئەحمەدی عەزیز ئاغا ، ئەلفبای کوردی ، چاپی سێیەم[*] ، چاپخانەی فورات ، بەغداد ، 1936 .

ئەم نامیلکەیە (40) لاپەڕەیە ، ئەلفبایەکە بۆ خوێندنی منداڵانی کورد دانراوە . شایانی باسە ، نووسەر لە سەرەتادا لە هەندێ کێشەی پیتەکانی کوردی دواوەو ئەو گیروگرفتانەی لە نەبوونی هەندێ پیتی چاپدا هەبووە دیاری کردووە ... سەرنج ڕاکێش ئەوەیە ، کە مامۆستا ئەحمەدی عەزیز ئاغا (د) ی کلۆر نەکردووە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 5) .

7 – د . کامەران عالی بەدرخان ، ئەلفابێیا کوردی ، چاپخانا تەرەقی شام ، 1938 .

ئەم نامیلکەیە (48) لاپەڕەیەو بۆ فێربوونی زمانی کوردییە . لە کۆتاییەکەیدا هەندێك چیرۆك‌و مەتەڵی کوردیی تۆمارکراوە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 6) .

8 – د . کامەران عالی بەدرخان ، ئەلفابێیا من ، چاپخانا تەرەقی ، شام ، 1938 .

هەر لە ساڵی 1938 دا د . کامەران بەدرخان نامیلکەیەکی بەناوی « ئەلفابێیا من » ەوە لە شام بڵاوکردەوە ، نزیکەی (30) لاپەڕە دەبێت . نووسەر بە سەرەتادا لە چۆنیەتی دەربڕینی دەنگەکانی زمانی کوردی دواوەو بۆ ئەم مەبەستە گەلێ نموونەی جوان‌و لەباری هێناوەتەوە . وەك لە پاشکۆشیدا کۆمەڵێ چیرۆك‌و تێکستی کوردیی تۆمارکردووەو ئەمەش هێندەی تر فێربوونی زمانەکەی ئاسانکردووە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 7) .

9 – ئەکرەم جەمیل پاشا بورج‌و چەند هەڤاڵ ، ئەلفابێیا کوردی ، شام ، 1945 .

ساڵی 1945 لە شام ئەکرەم جەمیل پاشا بورج‌و چەند هەڤاڵێکی نامیلکەیەکیان بە ناوی « ئەلفابێیا کوردی » یەوە بڵاوکردەوە . ئەم نامیلکەیە بۆ فێرکردنی منداڵانی کورد دانراوە . لە سەرەتادا (ل 1 — 36) پیتەکانی زمانی کوردییان بە نموونەو وێنەوە نیشانداوە . لە کۆتاییشدا (ل 37 — 56) هەندێك چیرۆکی کوردی‌و چەند شیعرێکی قەدری جان‌و عوسمان صەبری‌یان تۆمارکردووە . بێگومان ، ئەمەش بۆ منداڵانی کورد گەلێك سوودو کەڵکی هەیە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 8) .

10 – محمد کیوان پور ، نامهای پرندگان در لهجەهای کردی ، طهران ، 1328 خورشیدی .

ئەم نووسراوە ، کە (155) لاپەڕەیەو ساڵی 1947 ی زایین بڵاوکراوەتەوە ، فەرهەنگێکی ناوی باڵندەیە بە بەشە دیالێکتە جۆربەجۆرەکانی کوردستانی ئێران . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 9) .

11 — عوسمان صەبری ، ئەلفبێیا کوردی ، شام ، چاپخانەی کەرەم ، 1955 .

ئەمە نامیلکەیەکی (56) لاپەڕەیی‌یەو بریتییە لە ژمارەیەك دەرسی ڕێك‌وپێك لە فێربوونی زمانی کوردیدا . لە کۆتاییشدا هەندێ چیرۆك‌و شیعری کوردیی تێدا تۆمارکراوە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 10) .

12 — توفیق وهبی ، قواعد اللغة الکردیة ، الجزء الاول ، « الف باء » . مجموعة من المحاضرات التي القیت في نادی الارتقاء الکردی ببغداد في سنة 1955 — 1956 ، بغداد ، 1956 .

ئەم نووسراوە بە ڕۆنیۆ ڕاکێشراوە . نوسخەیەکی کە من دیومە لە کتێبخانەی کۆڕی زانیاری عێراق پارێزراوە . تێکڕای ئەم نووسراوە لەگەڵ دەستکاری‌یەکی زۆر کەمدا بووە بە کەرەستەی کتێبی « قواعد اللغة الکردیة » ، الجزء الاول ، الباب الاول ، بغداد ، 1956» . دەتوانرێ بووتری ئەم کتێبەو ئەو نوسخەی ڕۆنیۆیە یەك شتن ، چونکە لە چەند شوێنێکی کەمدا نەبێ جیاوازییان نییە . تەنانەت پێشەکی‌یەکانیشیان تەواو وێك‌دەچن .

13 — ڕەشید کورد ، ڕێزمانا زمانێ کورمانجی ، چاپخانەی کەرەم ، شام ، 1956 .

ئەم کتێبە (114) لاپەڕەیە . نووسەر لە چەند لاپەڕەیەکی ئەم کتێبەدا لە دەنگەکانی زمانی کوردی دواوەو لە چەند شوێنێکی کەمدا باسی ڕستەی کوردیی کردووە . بەشی هەرە زۆری ئەم بەرهەمە دەربارەی مۆرفۆلۆژی‌یەو گەلێك کێشەی گرنگ‌و پێویستی تێدا باس‌کراوە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 11) .

14 — جەمال نەبەز ، خوێندەواری بە زمانی کوردی ، بەغدا ، 1957 .

ئەم نامیلکەیە لەو کۆسپ‌و گیروگرفتانە دەدوێ کە لەسەر ڕێی بڵاوبوونەوەو پێشکەوتنی زمانی کوردی‌دان .

ئەوەی لەم کارەدا پتر بە بایەخ‌و سەرنج ڕاکێش‌بێ ، ئەو دوو بەشەیە کە بە ناوی « فەرهەنگ » (ل 58 — 67) و « دەستووری زمانی کوردی » (ل 67 — 69) یەوەن . مامۆستا نەبەز لە بەشی « فەرهەنگ » دا باسی کاری فەرهەنگ نووسیی کردووەو بیرو ڕای لە بارو زانستی‌یانەی بۆ دانانی فەرهەنگی کوردی دەربڕیوە . لە بەشی « دەستووری زمانی کوردی » یشدا هەندێ پێشنیارو زانیاریی باشی خستۆتە پێش چاو .

15 — د . ن . مەکەنزی ، نووسینێکی تازە بۆ زمانی کوردی ، 1958 .

ئەمە نامیلکەیەکی (16) لاپەڕەیی‌یە بە زمانی کوردی نووسراوە . (8) لاپەڕەی بە ئەلفوبێی عەرەبی‌یەو (8)یشی بە ئەلفوبێی لاتینی‌یە . باسی ئەلفوبێی کوردی بە لاتینی دەکات‌و لەسەر شێوازێکی زانستی ئەلفوبێ‌یەکی ڕێك‌و پێك‌و ئاسانی لاتینی بۆ نووسینی کوردی داناوە ئەگەرچی لەگەڵ هەندێ پێشنیارو بیروڕایدا نیم ، بەڵام تێکڕا کارێکی زۆر سەرکەوتووو زانایانەیە .

16 — سالار ـ مستەفا قەرەداغی ، زبان چۆن پەیدابووە ؟ سلێمانی ، 1958 .

مامۆستا مستەفا قەرەداغی لەم نامیلکە (38) لاپەڕەیی‌یەدا بە گشتی ئەو تیۆری‌یانەی خستۆتە پێش چاو کە باسی پەیدابوون‌و گەشەکردنی زمان دەکەن ، بەڵام لە کۆتاییدا لە بارەی میللەتانی زووی کوردستان‌و باری ئەمڕۆی زمانی کوردیش دواوە .

17 — ئەمینێ عەفدال ، خەبەرناما کوردییا ڕاستنفیساندنە ، یەریڤان ، 1958 .

ئەم کتێبە (214) لاپەڕەیەو بریتی‌یە لە : پێشەکی (ل 5) ؛ پیتەکانی نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی سلاڤی (ل 7) ؛ باسی وێنەی دەنگەکان و چۆنیەتی نوسینی وشەکان‌و خالبەندی (ل 9 — 53) ؛ فەرهەنگی ڕاست‌نووسینی وشە (ل 54 — 181) ؛ کۆمەڵێ تێکست بۆ خوێندنەوە (ل 182 — 211) ؛ فەرهەنگۆکی زاراوەی کوردی ـ ئەرمەنی (ل 212) . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 12) .

18 — عصمت شریف وانلی ، مسالة توحید اللغة الکردیة ، بغداد ، 1960 (ترجمة الدکتور صدیق الاتروشی) .

ئەمە ئەو نامیلکەیەیە کە (عصمت شریف وانلی) لە سویسرە بڵاوی کردبووەوە ، دوکتۆر صدیق ئەترووشی بە ناوی « مسألة توحید اللغة الکردیة » ەوە وەری‌گێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی‌و ساڵی 1960 (حافظ مصطفی قاضی) لە بەغدا لە

چاپی داوه .

19 – ص . هەژار ، سۆرانی یا کرمانجی ، سلێمانی ، 1960 .

ئەم نامیلکە (30) لاپەڕەییە ، کە وەرامی کتێبی « مسألة توحید اللغة الكردية » ی عیسمەت شەریف وانلی‌یە ، لە دوو بەش پێکهاتووە : یەك ـ پێشەکی (ل 5 — 20) ؛ دوو ـ وەرامی نووسینەکەی کاك عصمت شریف (ل 21 — 30) .

20 – گیو موکریانی ، ئەلفوبێی کوردی وێنەدار بە تیپی لاتینی ، هەولێر ، چاپخانەی کوردستان ، 1960 .

نامیلکەیەکی (44) لاپەڕەیی‌یەو شێوەی نووسینی کوردی بە لاتینی نیشان دەدات .

21 – کامەران بەدرخان ، زمانی کوردی ، چاپی دووەم ، پاریس ، 1964 .

لە ساڵی 1964 دا کامەران بەدرخان بە زمانی فەرەنسی چاپی دووەمی کتێبی « LANGUE KURDE » ی بڵاوکردەوە. ئەم کارە (170) لاپەڕەیەو (27) موحازەرەیە دەربارەی زمانی کوردی . بە زۆری باسی فۆنەتیك و مۆرفۆلۆژی‌یە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 13) .

22 – کامەران بەدرخان ، زمانێ مادەر ، پاریس ، 1965

کامەران بەدرخان لە ساڵی 1965 یشدا هەر لە پاریس بە ناوی « زمانێ مادەر » ەوە نامیلکەیەکی بە ڕۆنێو ڕاکێشراوی بڵاوکردەوە . ئەم بەرهەمە کە نزیکەی (40) لاپەڕە دەبێت بۆ فێربوونی زمانی کوردی دانراوە ـ واتە لێکۆڵینەوە نییە . بە ئەلفوبێی لاتینی نووسراوەو لە ڕێگای ڕستەوە خەڵك فێری دەنگەکانی کوردی دەکات . لە کۆتاییشدا هەندێ چیرۆك و شیعری کوردیی تێدا تۆمارکراوە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 14) .

23 – کەمال بادیللی ، کورتچە گرامەری ، ئەنقەرە ، 1965 .

ساڵی 1965 لە ئەنقەرە کەمال بادیللی بە زمانی تورکی بەناوی « کورتچە گرامەری »واتە (ڕێزمانی کوردی) یەوە کتێبێکی گەورەی بڵاوکردەوە . ئەم لێکۆڵینەوەیە (160) لاپەڕەیەو بریتی‌یە لە : پێشەکی (ل 3 — 7) ، کە بە گشتی لە زمانی کوردی‌و دیالێکتەکانی دواوە تێیدا . دیالێکتەکانی زمانی کوردی بەسەر (لوڕی ، گۆرانی ، کەلهوڕی ، کرمانجی) دا دابەش‌کردووە . لە لاپەڕە (8 — 14) دا هەندێ زانیاری لە بارەی فۆنەتیکی زمانی کوردییەوە خستۆتە پێش چاوو لە دەنگەکان کۆڵیوەتەوە . بەشێکی فراوانی (ل 15 — 150) لە بارەی مۆرفۆلۆژی‌یەوەیە . دوا بەشی ئەم کتێبە (ل 151 — 160) سەبارەت بە سینتاکسە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 15) .

24 – نەسرین محەمەد فەخری ، کردار لە زمانی کوردیدا ، باکۆ ، 1965 .

ئەم نامیلکەیە کورتەی نامەی دوکتۆری یەکەیەتی و بە زمانی ڕووسی‌یەو (23) لاپەڕەیەو لە پێشەکی‌یەك و سێ بەش پێکهاتووە : پێشەکی (ل 4 — 5) ؛ بەشی یەکەم (ل 5 — 12) ؛ بەشی دووەم (ل 13 — 16) ؛ بەشی سێیەم (ل 17 — 23) .

25 – ز . یوسف ، پریپۆزیشن‌و پۆستپۆزیشن لە دیالێکیتی خوارووی زمانی کوردیدا ، لێنینگراد ، 1965 .

ئەم کارە کورتەی نامەی دوکتۆری زاریێ یوسفەو بە زمانی ڕووسی‌یەو (19) لاپەڕەیەو لە سێ بەش پێکهاتووە :

1 — پێشەکی ؛ 2 — خاسیەتێ ناو لە ڕووی مۆرفۆلۆژی‌یەوە ؛
3 — پریپۆزیشن‌و پۆستپۆزیشن .

26 – کامەران بەدرخان ، فێربوونا خوەندنا کوردی ، پاریس ، 1968 .

ئەم نامیلکەیە (60) لاپەڕەیە . بە شێوەیەکی گشتی فراوانکردنی نامیلکەکەی ساڵی 1965 یێتی ـ واتە نامیلکەی « زمانێ مادەر » . لە م بەرهەمەدا ، جگە لە هێنانەوەی شیعرو باسی هەندێ لە شاعیرانی کورد ، هەندێ تێکستی فۆلکلۆری کوردییش تۆمارکراوە . (بڕوانە : وێنەی ژمارە 16) .

27 – م . ئەمین بۆز ئەرسەلان ، ئەلفابێ ، ئەستەموول ، 1968 .

ئەم بەرهەمە (64) لاپەڕەیەو وێنەدارەو بە ئەلفوبێی لاتینی‌یەو بۆ فێربوونی زمانی کوردی دانراوە : نووسەر لە پێشەکی‌یەکەیدا دەڵێ : « ئەم هیڤی بکن کو ب ئالیکارییا ڤێ ئەلفابێ خوەندن‌و نڤیسیند ناڤا خەلکێ مەدا بەلاڤ ببەو کەلێك خۆرتین مەو دەمکی کورتدا ب ناڤبارییا ڤێ ئەلفابێ خوە ژ تاریتییا نەخوەندنی‌و نەزانییا دەرخینن ، ب گێژن ڕۆناهییا خوەندن‌و زانینێ » (ل 3) .

28 – مصطفی خرم دل ، مکا لهء روزمرهء زبان کردی ، طهران ، 1347 .

ئەم بەرهەمە ساڵی 1968 ی زایین بڵاوکراوەتە .

لە پێشەکیدا (ل 3 — 4) کەمێ باسی زمانی کوردی‌و دیالێکتەکانی کراوە . دوا بە دوای پێشەکی باسی ئەلفوبێی

کوردی کراوەو وێنەی پیتەکانی کوردی نیشان دراوە (ل 5 — 8) . لە لاپەڕە (9 — 170) دا فەرهەنگێکی فارسی ـ کوردی بەرچاو دەکەوێ ، کە لەسەر بنچینەی باس و بابەت دانراوە . لەم فەرهەنگەدا گەلێك باس و بابەتی هەمەچەشنە جیاکراوەتەوە ، وەك : (وشەکانی ناو قوتابخانە ، ل 9 — 23 ، (نێوی مانگەکان و ڕۆژەکانی هەینی ، ل 24 — 28) .. (نێوەکانی دار و گیاو گوڵ و میوە ، ل 36 — 51) .. (ئایین ، ل 83 — 86) .. لە لاپەڕە (125) یشەوە هەندی باس و بابەت بۆ گفتوگۆ دانراوە ، وەك : (ڕاوێژکردن ، ل 131 — 132) ، (پیرۆزبایی ساڵ ، 133) .. (لە لادێدا ، ل 166 — 168) ..

وێکچوونێکی زۆر لە نێوان ئەم فەرهەنگەو « دەستووروە فەرهەنگی زمانی کوردی ـ عەرەبی ـ فارسی » (1962) ی مامۆستا عەلائەدین سەجادی‌دا بەدی دەکرێ[7] .

29 — جەلادەت عالی بەدرخان ، ڕێزمانی کوردی ، پاریس ، ؟.

ئەم کتێبە بە زمانی فەرەنسی‌یە ، (184) لاپەڕەیەو لە دوو بەشی گەورەو گرنگی زمان ـ فۆنەتیك و مۆرفۆلۆژی ـ پێکهاتووە . لە بەشی فۆنەتیکدا (ل 3 — 70) بە دوورو درێژی لە دەنگەکانی زمانی کوردی و چۆنیەتی دەربڕینیانی کۆڵیوەتەوەو چەند خشتەیەکی بۆ دەنگە بزوێنەکان و کۆنسۆنانتەکان سازکردووە .. لە بەشی دووەمی ئەم کارەدا . کە دەربارەی مۆرفۆلۆژی‌یە (ل 71 — 184) باسی (ناو ، جێناو ، ئاوەڵناو ، ئاوەڵکار ، کردار / چاوگ ، پێشگر ، پاشگر ..) ی کردووە .

شایانی باسە ، ئەم بەرهەمە پاشان بووە بە بنچینەی نووسینی کتێبێکی گەورە لەگەڵ ڕۆژێ لیسکۆدا :

30 — ئەمیر جەلادەت بەدرخان و ڕۆژێ لیسکۆ ، ڕێزمانی کوردی (دیالێکتی کرمانجیی ژووروو) ، پاریس ، 1970 .

ئەم کتێبە بە زمانی فەرەنسی‌یە ، (372) لاپەڕەیەو لە سێ بەشی گرنگ و گەورە پێکهاتووە : فۆنەتیك (ل 1 — 60) ؛ مۆرفۆلۆژی (ل 61 — 297) ؛ سینتاکس (ل 301 — 353) . لەم سێ بەشەدا بە شێوەیەکی زانستی و فراوان لە گەلێك کێشەی گرنگ و پێویستی زمانی کوردی‌یان کۆڵیوەتەوە . بڕوانە : وێنەی ژمارە

31 — حەمە کەریم ڕەمەزان هەورامی ،

بەرگی یەکەم « سایکۆلۆجی‌یەتی خوێندنەوە » ، سلێمانی 1968 .

بەرگی دووەم « بنچینەی وتنەوەی زمانی کوردی » ، هەولێر ، 1970 .

مامۆستا حەمە کەریم ڕەمەزان هەورامی لەم کتێبە دوو بەرگی‌یەدا لە بارەی چۆنیەتی وتنەوەی زمانی کوردییەوە دواوەو هەوڵی داوە بە پێی پێویست لە زمانی کوردی بکۆڵێتەوە .. بەداخەوە لەم کارەدا زانیاری ناڕاست و کەم و کورتی زۆر بەرچاو دەکەوێ .

32 — حاجی عەبدولڕەحیم وەفی ، چۆن فێری زمانی کوردی ئەبیت بە بێ مامۆستا ؟. چاپی دووەم[8] سلێمانی ، 1970 .

ئەم کتێبە (186) لاپەڕەیەو لەم بەشانە پێکهاتووە : ئەلفبای کوردی بە پیتی عەرەبی ل 23 — 26 ؛ وشەی کوردی ل 29 — 102 ؛ ڕستەی بچکۆلانەی زۆر بەکارهێنراو ل 105 — 134 ؛ نووسینی نامە ل 137 — 151 ؛ هەندێ چەپکەی ئەدەبی ل 155 — 163 ...

33 — د . مەکسیمی خەمۆ ، لەبارەی ئیدیۆمی زمانی کوردییەوە ، یەریڤان ، 1971 .

ئەم کتێبە (100) لاپەڕەیەو بە زمانی ڕووسی‌یە نووسەر لە سەرەتادا بە شێوەیەکی زانستی لە ئیدیۆم دواوەو ئنجا بە وردی هەموو ڕوویەکی ئیدیۆمی کوردی بە نموونەو بەڵگەوە باس کردووە .

34 — د . عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ ، سەرنجێ لە زمانی ئەدەبی‌ی یەکگرتووی کوردی ، بەغدا ، 1971 .

ئەم کتێبە (80) لاپەڕەیە : نووسەر بۆ مەبەستی لێکۆڵینەوە لە زمانی ئەدەبی‌ی یەکگرتووی کوردی لە سەرەتادا ڕوونی کردۆتەوە ، کە زمانی ئەدەبی چییەو لای گەلانی تر چۆن سەری هەڵداوەو گەشەی کردووە . بە دوا ئەمەدا لە مێژووی زمانی ئەدەبیی کوردی دواوەو ئنجا هاتۆتە سەر زمانی نووسینی ئەمڕۆمان و بۆ چەسپاندن و گەشەکردنی ، هەندێ بیروڕای لەبارو زانستی خستۆتە پێش چاو.

35 — ئەورەحمانی حاجی مارف ، مێژووی فەرهەنگنووسیی کوردی و شێوازی دانانی فەرهەنگی ڕووسی ـ کوردی ، لێنینگراد ، 1972 .

ئەم نامیلکەیە کورتەی نامەی دوکتۆری‌یەکەیەتی و بە زمانی ڕووسی‌یەو (21) لاپەڕەیە . لە پێشەکی و دوو بەش و سێ

فەسل و ئەنجام و پاشبەند پێکهاتووە .

36 – گیوی موکریانی ئەلفوبێی وێنەدار بە تیپی لاتینی ، هەولێر ، 1972 .

ئەم کتێبە (160) لاپەڕەیە . بە زاراوەکانی (سۆرانی) و (بادینی) و (فەیلی) و (هەورامی) یە . ئەگەرچی مەبەستی ئەم کارە بە زۆری فێرکردنی زمانی کوردییە ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا بە شێوەیەکی فراوان باسی ئەلفوبێ و ڕێزمانی کوردی گرتۆتە خۆ .

37 – دکتر محمد تقی ابراهیم پور ، دستور زبان کردی (اورامی ، سنندجی ، کرمانشاهی ، مهابادی) ، طهران ، ؟ .

ئەم نامیلکەیە (51) لاپەڕەیە و بە زمانی فارسییە . سەرەتا (ل 1 – 3) باسی ئەلفوبێی کوردییە . لە لاپەڕە (4) یشەوە تا کۆتایی دەربارەی بەشەکانی ئاخاوتنە .

38 – موحەمەد ئەمینی میسری سەییدیان ، خود آموز سەزبان کوردی – فارسی – عربی ، مەهاباد ، ؟

ئەم نووسراوە (101) لاپەڕەیە . فەرهەنگۆکێکی کوردی – فارسی – عەرەبییە ، کە نزیکەی هەزار وشەیەکی هەمەجۆری تێدا تۆمارکراوە .

39 – کۆڕی زانیاری کورد ، زاراوی کارگێری ، بەغدا ، 1973 .

ئەم کتێبە (169) لاپەڕەیە. کۆکراوەی ئەو دوو لیستەی زاراوانەن ، کە لە بەرگی یەکەم و دووەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورددا چاپ کراون . نزیکەی (2500) زاراوەیەك دەبێ . شێوەی ڕێکخستنی عەرەبی – کوردییە .

40 – محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی ، بەغدا ، 1973 .

ئەم بەرهەمە (182) لاپەڕەیە و بە شێوەیەکی گشتی لە دوو بەشی سەرەکی پێکهاتووە :

بەشی یەکەم – بریتییە لە :

ا) کورتە مێژووی زانستی زمان .

ب) زانستی زمان و ناوونیشانی .

حـ) لقە گرنگەکانی زانستی زمان .

بەشی دووەم – بریتییە لە :

ا) ڕەسەنیی زمانی کوردی .

ب) زمانی کوردی لە ڕووی زانستی زمانەوە – واتە لە ڕووی (فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژی و سینتاکس) ەوە .

41 – مەسعوود محەمەد ، وردبوونەوە لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، 1974 .

ئەم کتێبەی مامۆستا مەسعوود محەمەد کە (212) لاپەڕەیە ، بە پێشەکییەك و دوو وتار پێکهاتووە :

پێشەکی (ل ا – ا/ت) .

وتاری یەکەم « بەکارهێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا » (ل 1 – 60) .

وتاری دووەم « سووڕێکی خامە بە دەوری (ڕاناو) دا » (ل 61 – 180) .

وتاری یەکەمی ئەم کتێبە لە ژمارە یەك و وتاری دووەمی لە ژمارە دووی « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » دا بڵاوکراوەتەوە .

42 – ئی . ئا . سمیرنۆڤا ، شێوەی ژمارەی ناو لە زمانە ئێرانییەکاندا ، لینینگراد ، 1974 .

ئەم کتێبە (224) لاپەڕەیییە ، کە باسی شێوەی ژمارەی ناو ♣ تێکرای زمانە ئێرانییەکاندا دەکات ، لە (ل 158 – 190) دا دەربارەی ژمارەی ناو لە بەشە دیالێکتی موکریدا دواوە .

43 – کۆڕی زانیاری کورد ، زاراوی هەمەچەشنە ، بەغدا ، 1974 .

ئەم نامیلکەیە (56) لاپەڕەیە . لیستەی سێیەمی ئەو زاراوانەیە ، کە لە ژمارەی بەرگی دووەمی « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » دا بڵاوکراوەتەوە . نزیکەی هەزار زاراوەیەك دەبێ و شێوەی ڕێکخستنی عەرەبی – کوردییە و لە سێ بەش پێکهاتووە : 1 – زاراوی کارگێری (ل 7 – 21) ؛ 2 – زاراوی زمان (ل 22 – 24) ؛ زاراوی پزیشکی (ل 25 – 55) .

44 – د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەی زمانی کوردی ، بەغدا ، 1975 .

ئەم کتێبە (127) لاپەڕەیە . بریتییە لە پێشەکی (ل ا – ح) و دوو بەش :

1 – لێکسیکۆلۆژی زمانی کوردی

ا) واتاناسی (ل 4 – 24) ؛ ب) ئێتیمۆلۆژی (ل 25 – 58) ؛ حـ) فریزیۆلۆژی (ل 59 – 68) .

2 – فەرهەنگ نووسی و کاری فەرهەنگنووسیی کوردی

(ل 69 — 102) .

45 — ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم ، ڕستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخوازلەگەڵ ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە نلوەندی یەکانی زمانی کوردیدا ، مۆسکۆ ، 1975 .

ئەمە کورتەی نامەی دوکتۆری یەکەیەتی و (23) لاپەڕەیەو بە زمانی ڕووسی یەو بریتی یە لە پێشەکی و سێ بەش و ئەنجام . سێ بـەشـەکـەش ئەمـانەن : 1 — ڕستـەی شوێن کـەوتـووی دیارخەری بە ئامراز لە ناو ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتوودا ؛ 2 — ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری بێ ئامراز لە نێو ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتوودا ؛ 3 — دەوری وشەی تەنـاسوبی لە نێو ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتوو ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەر دا .

46 — ضياء الدين باشا الخالدي المقدسي ، الهدية الحميدية في اللغة الكردية . معجم كردي — عربي . (حققه وقدم له مع دراسات لغوية الدكتور محمد مكري) ، بيروت 1975 .

سالی 1310 ك / 1893 ز یوسف ضیائەددین پاشای خالدی فەرهەنگێکی کوردی — عەرەبی لە ئەستەموول لە چاپدا . د . محەمەد موکریش سالی 1975 ئەم فەرهەنگەی بە ئـۆفسێت لە چـاپداوەتـەوە لێکۆڵینـەوەیەکی زمـانەوانیشی بـۆ نـووسیـوە (ل 9 — 56) .

47 — کۆڕی زانیاری کورد . لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ ، بەغدا ، 1975 .

ئەم نامیلکەیە (46) لاپەڕەیە . لیستەی ئەو زاراوانەیە ، کە لە بەشی یەکەمی بەرگی سێیەمی « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » دا بلاوکراوکراوەتەوە . نزیکەی (700) زاراوەیەك دەبێ و شێـوەی ڕێکخستنی عـەرەبی — کـوردی یـەو لە سێ بـەش پێکهـاتـووە : 1 — زاراوی زمـان ؛ 2 — زاراوی کـارگێـڕی ؛ 3 — زاراوی کتێبی فێرکەکان .

48 — کەمال جەلال غەریب ، فەرهەنگی زانیاری وێنەدار ، عەرەبی — ئینگلیزی — کوردی ، بەغدا ، 1975 .

کۆمەڵێك وشەو زاراوەی زانیاری یە لە بابەت گیـاندارو ڕووەك و ئامرازەکان و فیزیاو کیمیاو ئەستێرەوانی یەوە . (102) لاپەڕەی گەورەیەو نزیکەی (1500) زاراوەیەك دەبێت .

49 — د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا ، بەغدا ، 1976 .

ئـەم بەرهـەمە (86) لاپـەڕەیە ، بـریتی یە لە پێشـەکی (ل 3 — 13) و ئەو کێشانەی پێوەندییان بـە فۆنـەتیکی زمانی کوردییەوە هەیە .

50 — ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، 1976 .

ئەم کارە (296) لاپەڕەیەو بە کوردی و عەرەبی یە . جگە لە سەرەتاو کەمێ باسی فۆنەتیك ، ئەوی دی هەمووی دەربارەی بەشە جۆربەجۆرەکانی ئاخاوتنە .

51 — ڕ . ل . تسـابۆلۆف ، لەبـارەی مێژووی فـۆنەتیکی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، 1976 .

ئەم کتێبە بە زمانی ڕووسی یەو (104) لاپەڕەیە . دەربارەی پـەیدابـوون و گۆڕان و گـەشەکـردنی دەنگـە بـزوێنـەکـان و کۆنسۆنانتەکانی زمانی کوردییە .

— ماوێتی —

پەراوێزەکان :

(1) د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، مێژووی لێکۆڵینەوە لە زمانی کوردی ، ڕۆژنامەی « برایەتی » ، 1973 ، بەشی یەکەم ، ژ 53 ؛ بەشی دووەم ، ژ 55 ؛ بەشی سێیەم ، ژ 57 ؛ بەشی چوارەم ، ژ 58 ؛ بەشی پێنجەم ، ژ 60 .

(2) د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، چی لە بـارەی زمانی کـوردییەوە نـووسراوە ، بەغدا ، 1974 .

(3) لەبەر ئەوەی ، بەر لە کتێبی « چی لە بارەی زمارەی زمانی کوردییەوە نواسراوە » بە واتای سەربەخۆ لە کاری فەرهەنگنووسیی کوردی دوابووم ، باسی فەرهەنگانەش دەدوێم کە لە باسی فەرهەنگ نووسیدا ناویان نەهاتووە .

(4) ئەوکتێبەی ئەحمەدی عەزیز ئاغا من تەنیا ئەوبەرگەیم دیوە ، کە لە سەری نووسراوە چاپی سێیەم بێگومان ، دەبێ چاپی یەکەم و دووەمیشی هەبێ . جا چاپی سێیەم کە لە 1936 دا چـاپکرابێ ، ئـەوە دەبێ چاپی یـەکەمی ئـەو بەرهـەمە ، سـاڵی (1929) بلاوکراوەتەوە (بڕوانە : سۆران ، کتێبخانەی سـۆران ، لەندەن ، 1979 ، ل 22 ، 106) .

(5) لەسەر لاپەڕە یەکی ئەم کتێبە ، نووسراوە : بغداد ، 1956 . کەچی لە دوا لاپەڕەدا نووسراوە : مطبعة البيان ، بيروت ، 1956 .

(6) چاپی یەکەمی ئەم کتێبە لە ساڵی 1953 دا بلاوکراوەتەوەو لە لاپەڕە (35) ی کتێبی « چی لە بارەی زمانی کوردییەوە نووسراوە » دا باس کراوە .

(7) وەك ئاشکرایە ، مامۆستا سـەجادی چـەند سـاڵێك بـەر لە مامـۆستا خـورەم دل فەرهەنگەکەی لە چاپداوە . جا ئەمە وا دەگەیەنێ ، کە مامۆستا خورەمدل کەڵکی لە کارەکەی مامۆستا سەجادی وەرگرتووە .. یاخود لەوانەیە هەردووکیان سوودیـان لەیەك سەرچاوە وەرگرتبێ .

(8) تەنیا چاپی دووەمی ئەم کتێبەم بینیوە ، بـەلام وەك نووسـەرەکەی لە پێشـەکیدا (ل 11 — 14) پەنجەی بۆ ڕاکێشاوە ، چاپی یەکەمی ساڵی 1959 بلاوکردووەتەوە .